

Kylan i Thomas Manns verk

I DEN INTRÄNGANDE uppsatsen om "Thomas Mann och Nietzsche" (i den norska festskriften till Manns åttiårsdag) skriver Peter P. Rohde att Mann inte var i stånd att tillägna sig, att "reproducera", Nietzsches patos, han måste finna en ersättning, en "frälsning" i ironin. Jag skall här inte söka att beskriva och analysera denna berömda och diskuterade ironiska stil, endast betona att det är kyla och distans som uppbär den. Med en precision utan like förmår Mann skildra lycka och olycka, det komiska och det tragiska, likgiltigheten och passionen samtidigt som han och läsaren genom en vägg av glas hålls åtskilda från myllret av liv och människor i berättelsen. Effekten uppnås delvis genom konstgrepp som varje Mannläsare känner till och njuter av; med ett ord eller en vändning, som nästan aldrig blir påträngande och docerande, erinras om att vi står utanför, att vi betraktar, att vi är mera roade än gripna. Men i huvudsak förmedlas intrycket utan sådana speciella hjälpmedel, genom det precisa, granntyckta, behärskade, som vittnar om medvetenhet, inriktning på den konstnärliga fulländningen, objektivitet, och som därför i och för sig är ett avståndstagande.

Det finns, det bör också betonas i detta sammanhang, knappast något talspråk hos Thomas Mann. Även utrop av förvåning, lidande och lidelse kläds i samma

eleganta och korrekta uniform, de blir stiliserade och därmed steriliserade. Den enda stora kärleksförklaringen i Thomas Manns verk, Hans Castorps till madame Chauchat, avges på utsökt franska.

Hur på samma gång särpräglad och fulländad denna stil är observeras bäst vid en jämförelse med liknande stilarter, sannolikt ofta utbildade under påverkan av Mann. Än förstörs stilens glasyr genom alltför patetiska och direkta formuleringar. Än överdrivs det "ironiska" draget, och skribenten förefaller angelägen att ständigt markera att han är för klok, för genomskådande för att ta karaktäristiker och värderingar riktigt på allvar; han skriver allt inom osynliga citations-tecken. Detta tyder på att Manns stil är i sällsynt grad personlig, att dess förbindliga "oförbindlighet" — för att bruka ett av Manns älsklingsord — dess svalhet trots ordens glans och styrka är ett med hans väsen. Stundom kulminerar denna stil eller hållning i ett slags ironi gentemot författaren själv: en skugglik antydning om att allt kan ses från två sidor, att det nedskrivna är något provisoriskt och tillfälligt, att strängt taget reservationer och reservationer till reservationerna borde tilläggas — ett ögonblick av extatisk hängivelse åt distans, skepsis och avslöjande intelligens, visserligen under bevarande av den stränga stilistiska etiketten.

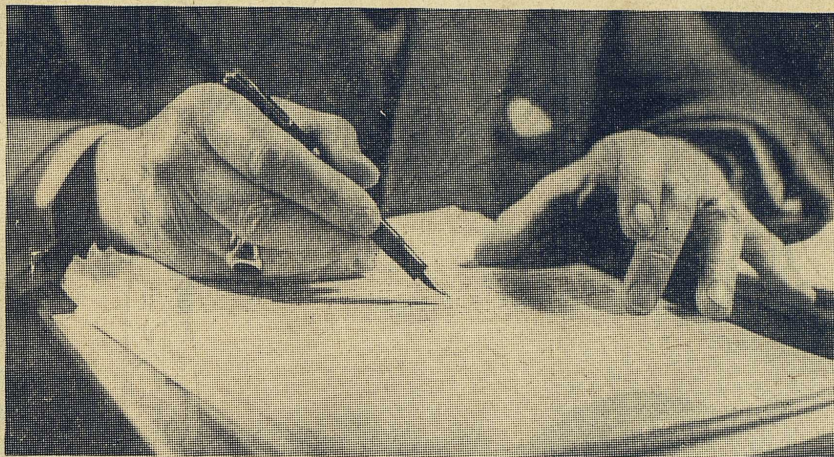
Vare sig det är stil eller innehåll — i den mån någon skillnad mellan det ena och det andra kan göras — ostridigt är väl att Thomas Manns figurer, händelser och reflexioner är fängslande och

spännande på ett säregt intellektuellt och rent konstnärligt sätt, att de nästan aldrig blir oroande, skakande, kommer oss moraliskt och känslomässigt nära. Christian och Tony i Buddenbrooks, för att ta ett par exempel, är tragiska gestalter, men de intresserar utan att uppröra; vi ser dem förmins-kade, som småbarn eller djur, vi identifierar oss inte med dem, känslan av överlägsenhet och komik överväger. Deras tragiska situation blir lika löjlig som Chaplins då han äter serpentiner i tro att det är spaghetti (endast få människor ser detta som något pinsamt och outhärdligt). Och detsamma gäller i huvudsak även de figurer som — i vanlig mening — är utan starkt befängda och absurda drag, Thomas Buddenbrook eller Hanno eller Hans Castorp eller Joseph eller fru von Tümmeler. Det är underbart att läsa om dem, men de pinar oss inte. Det är aldrig svårt att läsa vidare, att uthärda, att följa med på färden. Thomas Buddenbrook förtärs av sin tandvärk, Hanno ger vika för febern, Joseph kastas i brunnen, fru von Tümmeler går till döden i stället för till ett kärleksmöte — vi står korrekt och respektfullt inför allt detta, vi lider inte, vi är inte med. Det är annorlunda när Tolstoj eller Dos-tojevskij berättar, eller till och med Flaubert eller Turgenjev. Liksom i detektivromanerna möter vi hos Thomas Mann död, sorg och olycka med en panna av stål. Vi njuter av det sinnrika och av att slippa engagemang.

I Thomas Manns behandling av konflikter och problem blir allt upphöjt, högtidligt och fjärran. Mann lyckas att skildra även in-

cesten ceremoniellt. Inte bara i "Der Erwählte", där det legendariska temat gör en mer än vanlig avlägsenhet naturlig — där Mann har ett alibi för att vara sig själv — utan också i "Walsungen-blut"; de båda syskonens famntag blir, trots författarens försök att ge lastbarhet och demoni, helt i sin ordning, en naturlighet. Homosexualiteten presenteras lika distingerat, lika litet oroande, i "Der Tod in Venedig" och senare. Kärleken har ingen författare närmast sig mera fin-täckt och konstrukt än Mann, men vi möter inte i några av hans verk någon överväldigande upplevelse av den: den förblir, som madame Chauchat, en ätrå-värd och bortilande skugga. Religionen talar Mann om med samma finess och insikt, men vi söker förgäves efter en sida som gör denna besatthet intim och begrip-lig, såsom hos de stora katoli-kerna, för att inte tala om de stora ryssarna. "Der Erwählte" blir, som det sagts, "halleluja på en leksakstrumpet". Döden, det är Manns specialitet, kärleksfullt framförd som det tarvliga livets besegrare; blir det någonsin annat än musikalsk lyrik, har någon funnit dödslängtan eller dödsän-ge-st — utanför Schopenhauers idealiserande kategorier — hos Thomas Mann? Genom att be-skriva döden som något aristo-kratiskt och fulländat bemästrar han även den, ställer sig utanför.

Det förefaller som om Thomas Mann några gånger söker bryta igenom ironins stängsel eller, om man så vill, är långt mera en-gagerad än eljest. Exempelen från "Doktor Faust" är de mest typiska: Leverkühns förhandlin-

Händerna. Ur Erika Manns "Das letzte Jahr".

med djävulen och gossen Ekos sjukdom och död. Men just i dessa fall blir det något sökt, något oäkta — i en annan mening än en ofrånkomlig kyla — över berättelsen. Samtalet med djävulen får ett drag av komik och maskerad; vid sidan av storinkvisitorn i "Bröderna Karamasov" blir djävulen trots allt något av en jultomte. Skildringen av Eko blir å andra sidan en smula sötslig och daltig; pojken blir för mycket docka. Men det är möjligt att Thomas Mann även i dessa fall medvetet arbetat med ironin och att den nämnda effekten på läsaren är avsiktlig. Genom berättaren Zeitbloms naivitet är Mann i fråga om Eko i alla händelser garderad.

De för Mann karaktäristiska drag som jag här berört framträder redan i de tidigaste skrifterna. Men kanske kan man i dessa — liksom i reflexionerna om konstnärskapet i "Tonio Kröger" — spåra dels försök till en mera patetisk skildring och analys, dels större tveksamhet eller oro inför den egna kylan än senare. Detta gäller särskilt några av novellerna i "Der kleine Herr Friedemann". I "Tobias Mundernickel" berättas en "gätfull och över alla begrepp skändlig historia"; hur en ensam och föraktad människa regelbundet misshandlar sin hund för att njuta av djurets stegrade beroende och hängivenhet under lidandet och läkningen. I "Luischen" tvingar hustrun sin löjlige och bedragne man att uppträda som dansös och sångerska på en välgörenhetstillställning; den tjocka herrn, "Luischen", får slag under spelet. Så direkta, brutala, bittra framställningar av ondska har Mann knappt senare givit. En tredje novell i samlingen, "Enttäuschung", är av intresse från helt annan synpunkt, som ett komplement till självbekännelsen i "Tonio Kröger". Hela novellen är en monolog om besvikelsen över att inte kunna uppleva och känna. Allt, natur, kärlek, sorg, blir ingenting mot vad berättaren tänkt sig att de skulle vara. "Jag väntar på döden. Ack, jag känner den redan så väl, döden, denna sista besvikelse! Detta är döden, kommer jag att säga mig själv i mitt sista ögonblick, nu upplever jag den! — Vad är det nu egentligen för märkvärdigt?"

Naturligtvis tycker man sig höra Thomas Manns egen röst i många liknande deklarationer och beskrivningar från senare tid: Thomas Buddenbrooks likgiltighet och pliktmässiga arbete, kylan kring Leverkühn, "varken verklig lycka eller verklig olycka kom någonsin på min lott" ("Der Erwählte"). Men stolthet över att genomskåda, att stå utanför och över, att kunna gestalta allt med samma säkerhet, att förstå så djupt att värdering och engagemang blir omöjliga tycks ha förträngt oron över att stå vid sidan av livet. Honnörsordet demoni betyder bland mycket annat identifiering med allt, godtagande av allt, även ondska — vilket från skilda synpunkter ter sig som tolerans, förståelse eller likgiltighet.

HERBERT TINGSTEN

Denna artikelserie inleddes i söndags; ytterligare två artiklar följer.

En utrikesdebatt med skyggglappar

Försvarsministern och högerledaren hr Hjalmarson har offentligt debatterat vår försvars- och utrikespolitik. Det är glädjande att åtminstone vid ett tillfälle under valrörelsen den centrala frågan om vår utrikespolitiska hållning tagits upp; att så skett är i första rummet hr Hjalmarsons förtjänst; han är den av de ledande politikerna som varit mest angelägen att föra detta problem inför allmänheten. Verkligt klarläggande och uppriktig blev emellertid diskussionen inte. Hr Torsten Nilsson synes ha strävat att hålla meningsutbytet på ett halvt diplomatiskt plan; han synes, vilket är en vanlig yrkessjukdom hos ministrar, tro att hans uttalanden kan påverka andra länders politik och föredrog därför på flera punkter vaga, undvikande eller direkt vilseledande talesätt.

I första rummet gäller detta frågan om krigsfaran för vårt land. Hr Hjalmarson konstaterade det ostridiga förhållandet att det är ett eventuellt ryskt angrepp som vi är rädda för och rustar mot. Hr Nilsson svarade med att tala om att faror tidigare hotat även från andra håll och att även i framtiden sådana faror kunde tänkas uppstå. Naturligtvis, det är inte omöjligt att Ryssland om tjugu eller trettio år är en fredlig demokrati och att vi i stället har en nationalistisk diktatur på annat håll. Men det är rent spegelfäktteri att söka på detta sätt komma från saken. Vi vet alla att sedan det andra världskriget och under den tid vi nu kan överblicka den ryska aggressionsviljan framstår som det stora hotet mot världsfreden i allmänhet och mot Sveriges självständighet i synnerhet. Det är naturligtvis hr Nilsson lika medveten om som vi andra; ryssarna är säkert inte så okunniga att de föreställer sig att en svensk försvarsminister inte har den saken klar för sig. Tror hr Nilsson verkligen att genomskinliga finter av denna art gör något intryck på statsledningen i Moskva?

Ett krig mellan Sverige och Danmark eller Norge är otänkbart, det kunde till och med utrikesministern för några år sedan öppet slå fast. Att Sverige i en världskonflikt under några

förhållanden skulle kunna bli engagerat på Rysslands sida mot de skandinaviska grannfolken, mot västdemokratierna, de är uteslutet, och det finns inget demokratisk svensk politiker som skulle våga hävda en motsatt åsikt. Då hr Hjalmarson påyrkar vissa militära överläggningar med Norge och Danmark och även talar om att sådana överläggningar faktiskt förekommer eller skall äga rum är detta därför inte oroande eller sensationellt. Att vi böjda de förberedelser till ett samarbete som är möjliga utar inträde i Atlantpakten, därom borde alla demokratiska partier kunna vara ense. Även på den punkten sökte hr Nilsson komma ifrån problemet med diplomatiska fraser om att vi bör sätta oss in i vad vi skall göra i varje tänkbar situation. Varför inte likaväl tala ärligt och öppet om saken? Norge och Danmark är rent av anslutna till Atlantpakten, och ryssarna har sannerligen inte behandlat dessa länder sämre än Sverige. Vi kan bara vinna på att tala om att vi åtminstone gör något för att ordna samverkan vid ett ryskt angrepp.

Hr Nilsson avvisade också kravet på att ambassadören Rodionov efter de tre stora spioneraffärerna under hans verksamhet i Stockholm skulle förklaras olämplig på denna post. Det skulle kunna leda till avbrytande av de diplomatiska förbindelserna med Ryssland, påstod hr Nilsson. Ingen tror väl att ryssarna skulle göra spionambassadörens kvarstannande i Stockholm till villkor för normala diplomatiska relationer mellan de båda länderna. Det är den svenska regeringens rent ceremoniella protester mot det ryska övergreppet — protester som inte följs av några som helst reella åtgärder — som måste verka stimulerande på den ryska hänsynslösheten.

I en avgörande punkt undvek båda talarna en uppriktig diskussion. De förklarade båda i allmänna vändningar att Sverige inte borde ansluta sig till Atlantpakten därför att risken för ett överfall från ryskt håll (vi förutsätter att även hr Nilsson åtminstone i detta sammanhang tänkte på Ryssland) därigenom skulle ökas. Men vi

utgår väl alla ifrån att ett ryskt krig mot bland andra Danmark och Norge skulle leda till ett angrepp även på Sverige; godtar man denna förutsättning, blir det osannolikt, för att inte säga otroligt, att ryssarna i en sådan situation under någon tid skulle uppskjuta aktionen mot Sverige på grund av att vi inte hör till Atlantpakten. Hårtill kommer, såsom överbefälhavaren klarlade i sin stora utredning för bortåt två år sedan, att just det förhållandet att Sverige står utanför pakten kan leda till att ett angrepp i första rummet drabbar oss. Om dessa möjligheter var de båda debattörerna tysta i alliansfrihetens heliga namn.